

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

NAGY IMRE

*Katona József Ziska című drámája
kéziratainak ortográfiája**

A *Ziska a Calice a' Táboriták Vezére* című kettős dráma szövege idős Katona József másolatában maradt ránk. A szöveget az OSZK Színháztörténeti Tárában őrzik. Jelzete: N. SZ. Z. 10. A kemény barna papírkötésbe foglalt kézirat mérete 20 x 13 cm. Terjedelme 68 levél. Ténynek tekinthető, hogy a szerző autográf kéziratán alapul. Ezért ortográfiai szempontból e másolat írásmódjának sajátosságait megfigyelve a szerző helyesírási szokásaira is következtethetünk. Az írásmód néhány részlete esetében azonban nem zárható ki némi eltérés az elveszett autográf kézirat és a másolat között.

A magánhangzók hosszúságának jelölése a kéziratban nem következetes. A másoló (és minden bizonnyal a szerző) az ékezetek használatával keveset törődött, sokszor még az *á* és az *é* ékezetét is elhagyta (*Tökeltetésedés*). Hasonló képet mutat a *Bánk bán* első kidolgozásának idegen kéztől származó, de a szerző saját kezű lábjegyzeteit és javításait tartalmazó kézírata.¹ Mivel azonban a kritikai kiadás főszövegének létrehozásakor teljes betűhívségre törekedtünk, csak igen óvatosan, nyilvánvaló tollhiba, illetve a feltételezhető hangzástól bizonyosan eltérő betűhasználat esetében emendáltunk, de még ilyen esetben is előzetesen megvizsgáltuk, hogy a drámai beszéd adott helyzetében a nyelvbtlásnak nincs-e, nem lehet-e szemantikai üzenete. Az emendációval, illetve annak mellőzésével kapcsolatos gondjainkat egy példával illusztráljuk. A dilógia második részében (*Ziska a' Táboriták' Vezére*) a második felvonás 7. jelenetében a főhős megnyilatkozására rendkívül feszült lelkiállapotban kerül sor. Rokytzánától megtudta, hogy a prágaiak királyt akarnak választani, de nem őt (hiúsága ezt a lehetőséget is felvillantotta benne), hanem a Livóniai Coributust. A sértődött, indulatos Ziska felháborodottan fordul Prokophoz és a jelen lévő huszitákhoz, képtelennek, s ügyük szempontjából súlyosan kedvezőtlen fordulatnak tartva e váratlan fejleményt, s azt kérdi, elfogadható-e számukra, „hogy azon Palástal, mellyet a Ti és Testvereitek verei festettek pirosra, egy idegen Majom bíborozza fel magát?”² A szövegkritikai javítás ez esetben a kézirat egészének az *é* hangok ékezésével kapcsolatos következetlenségein túl akár még azzal is indokolható lenne, hogy ugyanebben a megnyilatkozásban pár sorral feljebb *é*-vel szerepelt a *véreteket* szó. De nem

---

* E tanulmány a „Katona József korai (Bánk bán előtti) drámáinak kritikai kiadása” című OTKA pályázat (K 81791) munkálatai során készült.

¹ KATONA József, *Bánk bán* (Kritikai kiadás), sajtó alá rend. Orosz László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. 12. E kiadásban az *á* és *é* ékezetének elhagyását a sajtó alá rendező tollhibának minősítette és emendálta.

² N. SZ. Z. 51r.

azt érzékelhetjük-e inkább itt, hogy Ziska zaklatott tudatában (hangsúlyozzuk, hogy a drámában nem a szerző beszél, hanem a szereplők) a vérrel kapcsolatos írásképváltozatok közé iktatott *izzadozást* szó emlékezet-villanása (izzadság – verejték) torzítja *Testvereitek verei* formává a beszédet? A hős pszichológiailag indokolható nyelvbotlása (tehát nem a szerző tollhibájáról beszélünk) a helyzetrajz konstruktív tényezője. Az írásképváltozat a jellemrajzra, a jellem benső állapotára nézve üzenethordozó hangalakváltozatot hoz létre. Az ilyen nyelvbotlást tollhibának vélni s kijavítani a színpadi beszéd sajátosságait szem elől tévesztő megoldás lenne. Ez esetben tehát tartózkodtunk az emendációtól, s eljárásunkról szövegkritikai jegyzetben tájékoztatjuk az olvasót.

Az *o* és *u* hosszú hangértéket is jelölhet, az *ö* és *ü* ugyancsak. A valóságos egykori hangérték nehezen állapítható meg: *előtte, midön, tölled, esztendőben, Itélio Szék, ö* (névmás), *élő, ellenkező, gyönyörü*. Sajátos eset a hosszú hangérték *eö* jelölése: *feö, Feö Vezér, Eö Felsége*. Az *i*-nek vagy *ü*-nek ejtendő *y*-ra két pontot tesz az író (*Holy Prokop, Cservenohorszky*). A betűhívtséget e jelzett esetekben az a körülmény is indokolja, hogy nem ismerjük pontosan az akkori beszéd, a Kecskemét környéki nyelvjárás (vagy a Katona által ismert színpadi deklamálás) hangzókészletét, artikulációs bázisának árnyalatait. Így az emendálás (pl. az *ö* esetében) könnyen lefedhette volna az egykori, írás által rögzített beszéd változatait, írásképváltozatok mögé rejtett hangtónusait. Nem hagyhattuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az írott drámaszöveg elevenen hangzó színpadi beszédet képzeltet el. Nem Katona József beszél, hanem a hősei. És a szereplő a színpadi helyzet által meghatározott lelkiállapotában, mint fentebb feltételeztük, beszédhibát is vétet.

A mássalhangzók írása hasonló ingadozást mutat. A *c* hangot többnyire *tz* jelöli (*Hertzeg, Tzél, lántzaimat, Ventzel, nyoltzadik, kotzkáztatunk, hurtzoltatnak*), de *cz* is előfordul (*czél*). A *cs* esetében hasonló kettősség figyelhető meg: legtöbbször *ts* jelöli (*tsak, meg tsuklanak, tsupán, lotsogókat, szerentsétlen, meg botsát, jég-tsap*), de *cs* is előfordul (*Csontyaidbol, cseh*). A *zs* hangot jelölheti *zs* (*Strázsa*), *s* (*Sófia*) és *'s* (*Jó'sef*). A *zs* írásmódja Zsizska (*Žizka*) nevében kétféleképpen történik: *Ziska*. (Katona ebben forrásait követi.)³ A kétjegyű mássalhangzók kettőzése az *sz* esetében teljes alakban történik (*viszsa, el veszszük, boszszúság, boszszonkodva, huszszíták*), az *ny* esetében viszont általában egyszerűsített formában (*annyi, könnyeket, hányjátok, annyának, könnyen, kívánnyyuk*). Az *l* és *ly* sokszor kettőződik névmási típusokban (*róllo, töllünk, töllök, vélletek*), de más esetekben is (*állyon, ollyan, ollyas, vallyon, mellyek, szollunk, vélletek, tökéletes, vélletlen, terhellik*). A *-val, -vel, -vá, -vé* toldalék kötésénél gyakori a rövidülés (*Földel*). Az egy számnév írása: *egyj*.

A jottista–ipszilonista viszonylatban, így a mássalhangzók összeolvadásánál, inkább a fonetikus elv érvényesül: *valhattya, áldozattya, lantját, szünnyetek meg, nyúttya*. Az írásképváltozat a kiejtést tükrözi: *halgass, halgatsz, mindegygyik, Egygyesztetője, azomban, ólta*, de: *adj*. Rövidülés is megfigyelhető: *mellet, mikép, főkép*. Az *-s, -sz* végű névszók személyragos, határozóragos és más toldalékos alakjánál gyakori a betűkettőzés (*lámpássá, tökéletesen, tsoportossan, mérgessen, szúrossan, hevesebben, Pajtássához, alkalmatossabb*).

Az egybeírás és különírás esetei a kéziratban sokszor nehezen különíthetők el. Az ige előtt álló igekötők általában külön írva szerepelnek (*meg álj, el kerülésére, meg áll, meg égettetett, el fáradna, fel zúdúltak, ki tiltotta, meg tisztelés, meg engedhető, fel áldozni*,

³ Leopold Friedrich SCHULZ, *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates*, Erstes Bändchen, Wien, Anton Doll, 1808, 120–189.

el válni). A nagy kezdőbetűk alkalmazása a mai írásmódnál jóval gyakoribb. A tulajdonneveken kívül méltóságok megjelölésénél, a népneveknél, a népnevekből képzett melléknéveknél, a személyre vonatkozó főneveknél s néhány elvont fogalomnál figyelhető meg: *Prága Várossát, Pápa, Püspök, Elsőséget, Németh, Bajor, Lengyel, Cseh, Tóth, Század, Felekezetek, Vallás, Keresztény Hivek, Békesség, Farkas, Bárány, Király, Ember, Férfiú, Atya, Remény, Fia, Hazád, Halál, Kárhozat, Főfájást, Nyakfájást*. A kis és a nagy kezdőbetű megkülönböztetése (különösen a *v–V* esetében) olykor nehézségekbe ütközik.

A mondatokon belüli központosítás változatos (vessző, pontosvessző, kettőspont, nem ritkán mondaton belüli felkiáltójel és kérdőjel), de nem következetes. Feltűnő (s a drámai beszéd lüktetésével függhet össze) a gondolatjel gyakori használata. Az aposztrófós alakok írásmódja (az *a'* névelő, az *'s* kötőszó és a birtokos jelzős szerkezet esetében) ingadozik, a névelők esetében legtöbbször elmarad.

A *Ziska* kéziratának ortográfiai jellemzői több szempontból is hasznos tanulsággal szolgálhatnak. A korai drámák szövegvilágán belül e megfigyelések összevethetők mindenek előtt *A' Borzasztó Torony vagy is A gonosz Talált-gyermek* és a *Jerúsálem' Pusztulása* kéziratának helyesírási sajátosságaival. Mivel ez utóbbiak is idősb Katona másolatában maradtak ránk, az összehasonlítás megerősítheti a *Ziská*-val kapcsolatos megfigyeléseinket. Más *Bánk bán* előtti drámák írástapasztalatai ezzel szemben nem kevésbé fontos eltérések megfigyelését tehetik lehetővé. Katona korai drámái kéziratának ortográfiai jellemzői dráma- és színháztörténeti következtetések levonását is lehetővé teszik a dramatizált szövegek lejegyzésének alakulásával kapcsolatosan: egyfelől az iskolai színjátékok kéziratának viszonylatában, másfelől az 1810-es évek drámai szövegvilágának rögzítési módszereire nézve. A *Ziska* ortográfiai vizsgálata alapján úgy véljük, hogy kritikai igényű szövegkiadás esetén kívánatos a minél teljesebb betűhívség és a lehető legóvatosabb emendáció.